

ÉRTELMISÉGI
KARRIERTÖRTÉNETEK,
KAPCSOLATHÁLÓK,
ÍRÓCSOPORTOSULÁSOK

3.

ÉRTELMISÉGI
KARRIERTÖRTÉNETEK,
KAPCSOLATHÁLÓK,
ÍRÓCSOPORTOSULÁSOK

3.

Szerkesztette
BIRÓ ANNAMÁRIA – BOKA LÁSZLÓ

reciti – Partium Kiadó
Budapest – Nagyvárad, 2018

A könyv megjelenését az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont támogatta.

Minden jog fenntartva.

Könyvünk a Creative Commons

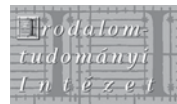
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc

(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)

feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

A kötet a Partiumi Keresztény Egyetem és az MTA BTK
Irodalomtudományi Intézet együttműködésében valósult meg.

Korrektúra: Budai-Király Tímea, Gulyás Orsolya

Tördelés, grafika: Vincze Judit

ISBN 978-615-5478-53-6

ISBN 978-606-8156-98-9

© Szerzők és szerkesztők, 2018

© reciti – Partium Kiadó

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
KŐSZEGHY PÉTER	
PAKSI MIHÁLY KAPCSOLATAINAK HÁLÓJA	13
SZABÓ ANDRÁS	
VÁRADI LELEKÉSEK, TANÁROK ÉS DIÁKOK WITTENBERGBEN A 16. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN, A 17. SZÁZAD ELEJÉN	33
UTASI CSILLA	
EGY PRÉDIKÁTORI ÉLETPÁLYA TANULSÁGAI: HELTAI GÁSPÁR	43
PETRŐCZI ÉVA	
ALUMNUSOK ÉS PATRÓNUSOK A 17. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON ÉS ERDÉLYBEN	55
LACZHÁZI GYULA	
HEROIKUS ÉNFÖRMÁLÁS ÉS ASZKETIKUS ÉLETESZMÉNY APÁCZAI CSERE JÁNOS MŰVEIBEN	65
VERÓK ATTILA	
IRODALMI SZÁRNYPRÓBÁLGATÁSOK A BRASSÓI ÉRTELMISÉG KÖRÉBEN A 17–18. SZÁZADBAN	79
MACZELKA CSABA	
NŐI SZEREPLEHETŐSÉGEK ÉS ÉRTELMEZÉSÜK A 17. SZÁZADI ANGOL ÉS MAGYAR IRODALOMBAN	89
JÁNOS SZABOLCS	
HÁLÓZATOK ÉS EGYÉNI KAPCSOLATRENDSZEREK ID. WESSELÉNYI MIKLÓS BÁRÓ SZÍNHÁZI LEVELEZÉSÉBEN	105
EGYED EMESE	
ASSZONYOK HÁLÓJÁBAN. ID. TELEKI ÁDÁM ÍRÓSÁGA	117
BIRÓ ANNAMÁRIA	
AZ ÉRTELMISÉGI SZEREP KRITÉRIUMAI A 18. SZÁZAD VÉGI LAPSZERKESZTÉSI GYAKORLATBAN	133
DEDE FRANCISKA	
A HÉT KERÉKASZTALA	151
BUDA ATTILA	
„A TISZA PARTJÁN ÚJ KALÁSZOK ÉRNEK” (BABITS) – A NYUGAT SZERZŐINEK CSOPORTOS ÖNREPREZENTÁCIÓJA	185

SZÉNÁSI ZOLTÁN	
A NEMZETI IRODALOM FOGALMÁNAK VÁLTOZATAI BABITS ESSZÉIBEN – 1919-ES PÁLYAFORDULATAINAK TÜKRÉBEN	203
SZÉCHENYI ÁGNES	
„KÖZÉPHELY ÉS ALAPKŐ”. SCHÖPFLIN ALADÁR IRODALMI ÉS EMBERI HÁLÓZATA MENTALITÁSTÖRTÉNETI KERETBEN	211
RÓZSAFALVI ZSUZSANNA	
RÉDEY TIVADAR KAPCSOLATI HÁLÓJA LEVELEZÉSE TÜKRÉBEN	229
BORGOS ANNA	
NŐI ÉLETPÁLYÁK A MAGYARORSZÁGI PSZICHOANALÍZIS-TÖRTÉNETBEN	241
BOKA LÁSZLÓ	
EGY ELFELEDETT NYOMDÁSZDINASZTIA, A SONNENFELDÉK	261
MEKIS D. JÁNOS	
MÁRAI SÁNDOR ÉS AZ „ESSZÉÍRÓ NEMZEDÉK”	277
SZILÁGYI ZSÓFIA	
ÉRTELMISÉGI PÁLYA-E A TANÁRNŐÉ?	301
FILEP TAMÁS GUSZTÁV	
GÁLI JÓZSEF ÉLETEI, HALÁLAI	315
STANDEISKY ÉVA	
KÖZÉLETISÉG ÉS ALKOTÁS. METSZETEK EGY 20. SZÁZADI ÉLETTÖRTÉNETBŐL	335
KÁLAI SÁNDOR	
AZ <i>ALBATROSZ</i> KRIMISOROZAT MAGYAR SZERZŐINEK ÉLETÚTVIZSGÁLATA	369
BEDECS LÁSZLÓ	
KÁDÁR-KOR, VIDÉK, KIS PANELSZOBA	379
DECZKI SAROLTA	
TAR SÁNDOR: ÍRÓ, MELÓS, ÜGYNÖK	385
DARABOS ENIKŐ	
NÁDAS PÉTER, A KARRIER NÉLKÜLI ÍRÓ	395

JÁNOS SZABOLCS

HÁLÓZATOK ÉS EGYÉNI KAPCSOLATRENDSZEREK
ID. WESSELÉNYI MIKLÓS BÁRÓ
SZÍNHÁZI LEVELEZÉSÉBEN

A 18. század második felében Erdélyben és a Partiumban a színjátszás több formája élt párhuzamosan egymás mellett: a nemesi udvarokban tovább virágzott a latin és magyar nyelvű színházi kultúra;¹ jelentős a magyar nyelvűség és a világi tematika irányába való egyértelmű elmozdulás, hasonló előadások jöttek létre az iskolai színjátszás keretei között;² mindeközben pedig megjelentek és hosszabb-rövidebb időt töltöttek el a régió városaiban a német nyelven játszó vándortársulatok.³

A színháztörténeti szakirodalom szerint a magyar nyelvű hivatásos színjátszás előzményeként az iskolai színjátszás és a főúri színjátszás fogható fel, amelyeket olykor csak a tudományos absztrakció révén különíthetünk el egymástól.⁴ Ez az elkülönítés azért is nehézségekkel járna, mert adott egy bizonyos folytonosság és átfedés a színjátszás e formái között. Ez különösen erős Erdélyben, ahol az első hivatásos társulat tagjai között ott találjuk az egykori iskolai színjátszókat, maga a társulat pedig arisztokrata patronátus alatt állt, tagjai is jó házból való, filozófiát végzett nemesifjak voltak.⁵

1 STAUD Géza, *Magyar kastélyszínházak*, Bp., Színháztudományi Intézet–Országos Színháztörténeti Múzeum, 1963–1964 (Színháztörténeti könyvtár, 13–15.), I–III.

2 Az újabb szakirodalomból részletesen kitér az iskolai színjátszás funkcióváltására: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Theatrum és literatúra*, Bp., Universitas Kiadó, 2014 (Historia Litteraria, 30.); UŐ., *Le théâtre dans le Royaume de Hongrie aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Nagyvárad, Partium Kiadó, 2015.

3 Bővebben lásd Horst FASSEL, *Bühnen-Welten von 18–20. Jahrhundert: Deutsches Theater in den Provinzen des heutigen Rumänien*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007; JÁNOS Szabolcs, *Vándorszínészet, idényszínház, regionális színház: A 18. századi erdélyi német nyelvű színjátszás tipológiája = Dráma – múlt, színház – jelen: Tanulmányok a dráma- és színháztörténet köréből*, szerk. CZIBULA Katalin, EMÓDI András, JÁNOS Szabolcs, Kolozsvár–Nagyvárad, EME–Partium Kiadó, 2009, 93–104.

4 KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon*, Bp., Helikon, 1981, 17.

5 Ferenczi is a színészek által használt megkülönböztetést használja: „Ők hazafiak voltak, nem komédiások; a mulattatás másodrendű céljok volt...” In: FERENCZI Zoltán, *A kolozsvári színészet és színház története*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Magyar Polgár Könyvnyomdája, 1897, 78.

Az erdélyi magyar hivatásos színjátszás megalakításának előfeltétele a Guberniumnak a száz Nagyszebenből a túlnyomórészt magyarok által lakott Kolozsvárra való 1789. évi áthelyezése volt. Itt alakult ki a gróf Bánffy Györgyöt követő arisztokrácia, a főkormányzóság nemesi hivatalnoki kara és az értelmiség soraiból az a bázis, amelynek művelődéstörténeti szerepét – nevezetesen az anyanyelvű színjátszás iránti igény megfogalmazását – Magyarországon a vármegyék nemessége vállalta fel. Így – Kerényi Ferenc megfogalmazásával élve – Kolozsvár egyféle földrajzi tengelyt alkotott Marosvásárhellyel (királyi tábla, jurátusokkal) és a legjelentősebb erdélyi iskolavárossal, Nagyenyeddel, amelynek növendékei sorából került ki az első színésznemzedék java.⁶ Az 1792-ben intézményesülő erdélyi magyar nyelvű színjátszás ugyanakkor kezdettől fogva élvezte az anyanyelvi műveltséget felkaroló és a társadalom haladó erőinek támogatását élvezte, de már az 1794–1795-ös erdélyi országgyűléseken megvitattott és elfogadott költségvetési tervről is hamarosan kiderült, hogy nem tudja fedezni a társulat kiadásait, ezért a társulat tagjai 1796-ban a főkormányzókhoz fordultak, elsősorban azt sérelmezve, hogy járandóságukat rendszertelenül vagy egyáltalán nem kapják meg.

Id. báró Wesselényi Miklós már ekkor felismerte, hogy ez a szervezési forma nem tudja biztosítani a társulat anyagi stabilitását és kiszámítható fejlődését, ami oda vezetett, hogy 1797 nyarán vállalkozói minőségben átvette a színház irányítását, aminek első lépéseként kifizette a társaság 5000 forintnyi adósságát és új működési szabályzatot, „constitutíót” dolgozott ki.⁷ Az erdélyi társulat Wesselényi 1797–1809 között tartó patronátusa alatt gyakran játszott a zsigódi kastélyban, itt mutatták be először a patrónus eredeti vagy fordított műveit. A publikum a báró vendégeiből, meghívottjaiból állt, így tulajdonképpen a nyilvános színház intézménye – időlegesen – átváltott a főúri színjátszás formájába.

Wesselényi ugyanakkor jóval több volt, mint mecénás, patrónus, valójában tulajdonos-igazgatóként működtette zsigódi kastélyában főúri magánszínházát. A Kolozsváron játszó, vagy épp turnékra induló társulatot egy távol eső birtoktestként igazgatta, a színész-művészeti vezető révén, s így a hosszabb vándorutak megszervezésével jelentős anyagi bevételekkel gazdagította a társulatot.⁸ Fontosabb volt azonban az, hogy ezáltal a különböző erdélyi városok színházszerető

6 Lásd KERÉNYI Ferenc, *Az erdélyi és a magyarországi hivatásos színjátszás kezdeteinek tipológiai egybevetése*, Színházstudományi Szemle, 30–31 (1996), 5–10.

7 Lásd ENYEDI Sándor, *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei 1792–1821*, Bukarest, Kritérium, 1872, 52–74.

8 KERÉNYI, *Az erdélyi és a magyarországi... i. m.*, 5–10.

publikuma megismerkedhetett a kolozsvári társulat műsorrendjével, amely a kor színházi viszonyait tekintve színvonalasnak számított, hisz a magyar nyelvű színjátszás első műsorrétegének tipikus darabjai mellett szerepeltek a repertoáron a neoklasszicista drámaprogram legfontosabb darabjai is, amelynek keretében a kor népszerű színpadi szerzőinek alkotásai mellett viszonylag gyakran színre kerültek ugyanis Metastasio, Cronegk, Collin, Gottsched, Voltaire művei is. Ezt a drámaprogramot a magyar színjátszás történetében id. Wesselényi Miklós báró nevéhez köthetjük, aki nem csupán mecénásként, színházi vállalkozóként töltött be jelentős szerepet, hanem drámaíróként és fordítóként is. Az erdélyi színtársulat számára fordított művei, Cronegk *Kodrusa*, Collin *Regulusa*, illetve eredeti darabjai, a Fessler nyomán írt, de elveszett *Attila*, valamint a *Hypparchus és Hyppiás* külön vonulatot alkotnak a társulat műsorrendjében, de ugyanezen klasszicista színházi program jegyében állították színpadra Kazinczy Metastasio-fordításait, a *Titusnak szelidségét* és a *Themisztoklészt*.⁹

A minél sikeresebb kiszállások megszervezése érdekében Wesselényi saját tekintélyét is latba vetette, maga fordult a különböző városok tanácsaihoz a játékgengedély megszerzése, az előadások feltételeinek megteremtése érdekében.¹⁰ Emellett átvizsgálta a társulat számadásait, új működési szabályzatot állított fel számukra, alkalmat kerített a színészek szerződéseinek megkötésére, több esetben a próbafolyamatba is beleszólt, sőt – látványos vadászjelenetek közepette – ő maga is megjelent a színpadon. Idősebb Wesselényi báró zsbói kastélyszínházáról, az előadások helyszínéről és körülményeiről, a színjátszás reprezentációs funkciójáról Mezőkövesdi Újfalvi Sándor emlékiratai tudósítanak:

Az év kedvezőbb részein a Solymos alatti vadaskertben fölállított színkörben adattak színdarabok, rendszeren ünnep és sokadalmi napokon. A Szilágyiak, a Szamosmentiek mind meghívtak belépti díj nélkül és rendszeren igen nagy sokaság gyűlt össze. [...] A színdarabban ritkán hiányzott valamely vadászati jelenet; amikor Wesselényi a színkör feletti szálás

9 Kerényi Ferenc állapítja meg: „A szerzőt mi drámatörténeti válaszáron láthatjuk. Olyan témában, amely már a 18. században, Metastasio nálunk iskoladramaként játszott műveiben (Regulus, Temistocle) publikus volt Magyarországon, folytatja – az Ágis-történetet is feldolgozó Cronegket fordítva, újraírva az Attila-témát – a Bessenyei Györggyel kezdődött magyar klasszicista drámahagyományt; ugyanakkor több vonatkozásban, elsősorban drámai hősei jellemformálásában a romantika felé mutat.” KERÉNYI FERENC, *Hagyomány és újítás az 1810-es évek magyar drámairódmájában = Klasszika és romantika között*, szerk. KULIN FERENC, MARGÓCSY ISTVÁN, Bp., Szépirodalmi, 1990, 94–115.

10 Lásd ENYEDI, *i. m.*, 52–74.

erdőt meghajtatván, ő maga a színpad hátulján rejtve állt lőfegyverrel a kezében s midőn a színpadi vadászat kifejlődött, a hátulsó függöny felgördülvén, egyszerre a nézők előtt állt a többé már nem színi, hanem valódi vadászjelenet...¹¹

A kolozsvári társulatot a korabeli köztudat mindezekért „Wesselényi társasága” néven tartotta számon. Bár tény, hogy Wesselényi anyagi támogatása és szervezői munkája döntő módon elősegítette a társulat működését és fennmaradását, valamint a társaság irányításában, vezetésében is döntő szava volt, de az általa képviselt színházi kultúra és szervezeti forma jóval túlmutat az „udvari színjátás” kategóriáján. Míg ugyanis az arisztokrácia magánszínházai a mecénás rezidenciáján működtek, és ilyenformán helyhez kötöttek voltak (a régióban jó példa erre Patachich Ádám váradai püspök latin nyelvű operája), az erdélyi társulat tevékenységére épp a mecénás birtokaitól való távolság volt a jellemző, Wesselényi évente legfeljebb néhányszor látta őket, amikor Zsibón léptek fel. Mindezzel kapcsolatban mindenképp fontos azt is kiemelni, hogy az erdélyi magyar színház történetében annak ellenére erősen tartja magát Wesselényi mítosza, hogy bár Wesselényi volt a legfőbb támogató, de korántsem az egyetlen: mivel a színház folyamatosan rá volt utalva más nemesek és közemberek támogatására is, személye sokkal inkább a „katalizátor” szerepét töltötte be, ami által az erdélyi arisztokrácia és középnemesség jeles képviselői váltak a színház támogatóivá.

Wesselényi tehát 1797-től lesz színházi „entrepreneur”, s már 1798-tól kezdve az év jelentős részét Kolozsvártól távol tölti a színház, a legkülönbözőbb helyeken. Ugyanakkor az sem elhanyagolható tény, hogy bár Kolozsvár életében ekkor kétségtelenül megmutatkoztak a fejlődés jelei a Guberniumnak a döntően német többségű Nagyszébenből való áthelyezésének köszönhetően, lakossága ez időben nem érte el a 20 000-et, a tehetősebbek jó része pedig csak a téli hónapokban tartózkodott Kolozsváron, a tavasz közeledtével a gazdálkodó nemesség visszatért birtokaira. Ennek megfelelően tehát Kolozsvár lakossága képtelen volt egész évben eltartani színészeit, ezért szinte természetszerű, hogy Wesselényi 1797-es mentési kísérlete a régi módszerekkel hosszú távon nem vezethetett eredményre, mint ahogy az is, hogy partiumi birtokának bevételei sem tudták fedezni a színház

¹¹ *Mezőkövesdi Újfalvi Sándor emlékiratai*, kiad. GYALUI Farkas, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1941, 54–55.

növekvő kiadásait. Épp ezért vált égetően szükségessé Wesselényi számára, hogy felmérje, milyen eszközökkel tehetné eredményesebbé, anyagilag fenntarthatóvá az erdélyi színjátszást.

Wesselényi Miklós báró 1983-ban az Országos Színházi Intézet által publikált levelezése¹² azon túl, hogy bepillantást nyújt a 19. század első évtizedeinek színházi életébe, illetve rávilágít arra, hogy milyen módon működött az a színházi mechanizmus, amelynek létrehozója és életben tartója haláláig Wesselényi volt, szinte kötelező érvénnyel veti fel egy hálózatelméleti megközelítés lehetőségét, elsősorban azért, mert Wesselényit az életkörülményei Zsibóhoz kötötték, így színházi vállalkozását mintegy százötven kilométer távolságból kellett eredményesen irányítania. Egy ilyen szervezeti formára a magyar színjátszás korai szakaszában nem volt működő példa, hisz például „pesti elődje”, id. Ráday Gedeon, a Pesthez közeli Pécelen lakott, míg Vida László, aki 1809–1811 között igazgatta a pesti magyar társaságot, szintén Pest közelében, Törtelen élt, ahová majd aztán a színház igazgatóságáról való lemondása után feleségével végleg visszavonult. Wesselényi birtokainak középpontja Zsibón, Kolozsvártól meglehetősen távol volt, ahonnan viszonylag ritkán mozdult ki: évente néhányszor hosszabb-rövidebb időt töltött Kolozsváron, ritkán Marosvásárhelyen, Debrecenben, s leggyakrabban a közeli Zilahon. Ezeknek az utaknak az alkalmával közvetlenül intézkedett társulati ügyekben, gyakrabban azonban a színészeket hívta meg zsibói kastélyába. Innen, Zsibóról levelezett mindazokkal, akikkel színházi elképzeléseit próbálta megvalósítani: igazgatókkal, színészekkel, helybeli megbízottakkal és időnként – mert erre is elkerülhetetlenül szükség volt – helybeli hatalmasságokkal.¹³

Wesselényi abból a hálózatkutatói szempontból is alapvető tényből indult ki, hogy sem az ember, sem pedig az ember által létrehozott szervezetek, intézmények nincsenek egyedül, hanem mindig egy csoportnak, egy hálózatnak a részei. Alapvető hálózatelméleti könyvében Barabási Albert-László kifejti, hogy az így létrejött kisvilágot a hálózatok elemei közötti rövid (kicsi) távolság jellemzi, bár az, hogy létezik egy legrövidebb útvonal, önmagában még nem elég, azt meg is kell találni.¹⁴ A levelezésből az is egyértelműen kiderül, hogy Wesselényi

12 *Id. Wesselényi Miklós színházi levelezése*, szerk., bev., jegyz. ENYEDI Sándor, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1983.

13 Bővebben erről: ENYEDI, *i. m.*, 52–102.

14 BARABÁSI Albert-László, *Behálózva: A hálózatok új tudománya*, Bp., Libri, 2003, 37 és 48–62.

folyamatosan épített a kisvilágok által nyújtott lehetőségekre, olyan értelemben, hogy politikai, családi kapcsolatai, birtokszomszédság és különféle ismeretségek révén tudatosan próbálta megteremteni azt a kapcsolathálót, amelyekben a színház ügyében döntő jogkörrel bíró személyek és testületek a lehető legkisebb távolságra, legtöbb esetben 2-3 lépésnyire voltak tőle.

Mivel Wesselényi gyakorlatilag azonnal felismerte, hogy Kolozsvár egyedül nem tudta volna fenntartani a társulatot, kézenfekvő megoldásként kínálkozott a vendégszereplések lehetősége Erdély és a Partium olyan városaiban, ahol a színház iránt reális igény mutatkozott. Mindez azonban olyan előkészítő munkát igényelt, amely egyrészt feltételezte az előzetes felméréseket, a színházhoz, mint intézményhez való lokális viszonyulás(ok) megismerését, másrészt pedig elengedhetetlenné tette azon személyes kapcsolatok kiépítését, amelyek a későbbiekben biztosíthatták a kísérlet sikerét. Ennek megfelelően sokirányú levelezés révén rendszeresen megkereste az egyes városi tanácsokat, amihez hivatkozási alapul használta fel az egykori országgyűlési megbízatását. Az ekkor lényegében már idejétmúlt 1795-ös „színházi mandátum” annyi haszonnal mégiscsak járt számára, hogy ne egyszerű magánemberként, műkedvelő főúrként, hanem a színház mint nemzeti ügy hivatalos képviselőjeként, mintegy a nemzet nevében próbálja meggyőzni a megkeresett feleket.

A kolozsváriak vendéjátékának megszervezése 1798 tavaszán merült fel konkrétan is, addig csak egy rövid 1795-ös tordai vendéjátékukról tud a színház-történeti szakirodalom, Wesselényi idejében azonban a vendéjáték a színházvezetési koncepció egyik fontos elemévé vált, hisz egy sikeres lebonyolítás esetén biztosított lehetett a kolozsvári színészek tavasztól ősziig való foglalkoztatottsága.

A demográfiai és logisztikai szempontok alapján az egyik első és talán legfontosabb potenciális célállomásként Debrecen merült fel. Ezért Wesselényi levélben kereste fel a város két legbefolyásosabb emberét, Szombathy István főbíró és Meszéna Sándor polgármestert a színészek vendéjátéka ügyében. A tanácsvezetők lényegében elfogadták az ajánlatot, s az eleinte hangoztatott logisztikai hiányosságok ellenére 1798-tól egy fontos együttműködés indult Kolozsvár és Debrecen között, aminek eredményeként az erdélyi társulat felváltva játszott a két városban, a két végpont között ugyanakkor megfordultak Nagyváradon és Zsibón.

1799 tavaszán az erdélyi társulat Nagyváradon tartózkodott, ahol Rhédey Lajos gróf volt Wesselényi személyes megbízottja, aki maga is elkísérte a színészeket

Debrecenbe, hogy a társulat játékanak saját személyével is nyomatékot adjon. A sikeres debreceni vendégjáték során 106 előadást tartottak, ezért is érthetetlen, hogy a debreceni vendégjáték után miért vált ki öt színész a társulattól és ment Kolozsvárra, többek között Kótsi Patkó János is. Rhédey a színészek intrikáiról részletesen beszámolt megbízójának 1799. április 20-án:

Ezek szerint engeddd meg Barátom, hogy veled egyenesen beszéljek: ha leveleimet figyelmetesen elolvasod a melyben én tégedet mind a Cassa állapotjáról, mind a játszásra kitett darabokról s a Theatrumnak minden környülállásairól tudósítottalak, abból könnyen által láthatod, hogy én a te Jussaidat és barátságodat megsérteni nem akarom, és valóban semmi subsamtiot nem érdelek, s kérlek is hogy az olyan impostorok intselkedése által akik most is tégedet hamis relatiokkal ennyire vittek, eltántorittatni ne engeddd; tsak gondold meg édes Barátom, ha engemet a méltó fájdalom arra vitt volna hogy mindent abba hagyak, mi lett volna a dolgoból valósággal a Theatrum elromlása, mert a sok felé való utazással s gondatlanság miatt hasznavehetetlenné tétetödvén az Erdélyi decoratiok, én a váradi Theatrum Decoratioit ide hozattam, itt a Theatrumot annak rendi szerint fel ékesítettem, s már két héttől fogva ülök itt minden dolgaimnak s gazdaságaimnak hátra maradásával.¹⁵

A főúri pártfogás, a híreről Magyarországon és Erdélyben egyaránt ismert Wesselényi neve ugyanakkor garanciát jelentett a városi tanács számára a színházi vállalkozás jó, a művészi elvárásoknak és társadalmi konvencióknak megfelelő működésére, amit ő több esetben egyértelműen fel is vállalt.¹⁶ Amikor pedig mindez nem így történt, és akár az előadások nyelvével, a színészi játékkal vagy épp a színészek magaviseletével szemben fogalmazódtak meg kifogások, a tanács nem habozott levélben megkeresni a patrónust:

¹⁵ Rhédey Lajos levele Wesselényihez, 1799. április 25. = WESSELÉNYI, *i. m.*, 55.

¹⁶ Az 1802. október 23-án keltezett levelében ilyenképpen: „A mi pedig némely Aktoroknak a Játék Szinben véghez vitt rendetlen magok viseleteket illeti /; mely én nekem a Társaság Directora által jelentett / fogadom, hogy ennek utánna semmi oly as többé nem fog történni, annyival inkább, hogy azok a kik azon rendetlen magok viselésével a Társaságnak betsületet meg-sertettek el-fogják venni méltó jutalmokat. -És kérem is a Tekintetes Nemes Tanátsot, hogy az Aktoroknak helytelen tselekedeteiket leg-ottan a Társaság Directorának tudtára adni ne terheltesen; a kinek kötelességében áll mindgyártást illendő elégtételt szolgáltatni, vagy ha nagyobb lenne az esett, azt én nekem bé-jelenteni, az elégtétel végett; mint olyannak a kit az Erdélyi Tekintetes Rendek az Társaságnak fenn tartását bizták.” WESSELÉNYI, *i. m.*, 67.

Méltóztatik ugyan Nagyságod betses Levelében emliteni, hogy a Magyar Theatrumnak egygyik fő tzélja a Magyar Nyelvnek, és a jó erköltsnek pallérozása, és gyarapítása volna: de szükségesnek látjuk itt nyilván megvallani, hogy a mint nállunk az eddig való tapasztalásból észre lehetett venni ezen Theatromon, ezen erányozott két jó tzél közzül egygyik sem érődött el, ugyan is az előadni szokott Játékok többnyire idegen Nyelvből lévén fordítva, oly hibás és oly erőltetett fordítás van sokakba, hogy az a Magyar Nyelv természetével éppen ellenkezik... [...] A mi pedig a jó erkölts gyarapítását illeti; bár mely eleven színekkel festik is le a Játszók a Theatrumon a jó erköltsöt, és bár mely igen illene, sőt szükség volna, hogy minnyájah ahoz képest viseljék magokat; de mégis némelyek közüllök a Theatrumon kívül való helytelen magok viselésével ellenkezőt bizonyították. Ugyan azért igen szükségesnek Ítéljük, hogy méltóztasson a Nagyságos olly hathatós Rendelést tenni, hogy a Játszók mind a két erányozott tzélra nézve helybeli szorosabb vigyázás és fenyték alatt legyenek, hogy igy annak a jónak a mi tőlük meg kívántatik, annál inkább meg felelhessenek.¹⁷

A kisvilág karaktert a hálózatokban két jellemzőhöz kötötték: egyrészt viszonylag kicsi az átlagos távolság az egyes elemek között (vagyis kevesebb lépésben jutunk el átlagosan egy elemtől egy másik elemig, mint véletlen hálózatokban), másrészt az ilyen hálózatokban nagy a klaszterezési (vagy csoportterősségi) együttható. A klaszterezési együttható azt mutatja meg, mennyire strukturált a hálózat lokálisan, vagyis hogy mennyire szorosan kapcsolódnak össze az elemek.¹⁸

A hálózat egyes távolabbi, direkt kapcsolat révén nem kötődő elemeinek eléréséhez pedig ún. összekötőkre van szükség, akiknek a felderítése a hálózat-építés egyik legfontosabb stratégiai lépése.¹⁹ Nem véletlen tehát, hogy Wesselényi ennek kiemelt figyelmet szentelt, ami abban is megnyilvánul, hogy folyamatosan kereste, és ha kellett, váltogatta azokat a személyeket, akiknek segítségével a lehető legegyszerűbben juthatott el az egyes városok döntéshozóihoz. Tanulságos ilyen értelemben az 1800-tól adatolható miskolci vendéjátékok előkészítésének folyamata: a Debrecen-Miskolc közötti viszonylag kis távolság miatt adódott a társulat által már bejátszott terület bővítése egész Miskolcig. Mindezt pedig

¹⁷ *A debreceni tanács levele Wesselényihez, 1802. november 29.* = WESSELÉNYI, *i. m.*, 70–71.

¹⁸ BARABÁSI, *i. m.*, 53–54.

¹⁹ *Uo.*, 63–73.

Wesselényi nem eseti jelleggel képzelte el, hanem tudatos színházpolitikai döntés mentén hosszú távra tervezett, aminek következtében nyilvánvalóan fontossá vált az állandó közönség és a színházi céloknak megfelelő épület biztosítása. Ezért 1801-től folyamatosan sürgette a játszószín felépítését, amint arról a Miskolczy Györggyel való levélváltása érdemben tanúskodik. Miskolczy, aki ekkor a helyi szolgabíró, az összekötő szerepet tölti be Wesselényi és Izdentzy Antal miskolci prefektus között, aki azért válik a hálózat fontos középpontjává, mert az építkezés a helyi hatóságok jogkörébe tartozik, melyek meggyorsíthatják vagy akadályozhatják annak menetét. A helyi viszonyokat kitűnően ismerő Miskolczy részletes levélben tájékoztatja megbízóját arról, hogy Izdentzy Antal miskolci prefektust a jó hátszavak jobban érdeklik, mint a színház ügye, ezért Miskolczy György, ha bátortalanul is, de megkockáztatja a prefektus lekenyerezésének lehetőségét is:

[a színészek] a tavalyi helyeken fognak ismét játszani addig, míg praefectus Izdentzy Antal ur a theatrumot elkészítteti, melly ugyan már valamennyire kezd is készülni, de hogy mentül hamarább elkészülne, nékem ez iránt az az alázatos gondolatom: Praefectus Izdentzy urnak vagyon egy fiatal katonatiszt fia, ez a fiu most épen Miskolczon lévén, az mint praefectus urnál valék, az súgta fülemben: a mint hallom úgymond, Báró Veselényi eő Nagyságának igen híres és nagy ménese van bárcsak ennek a katona fiannak egy csikót kaphatnék belőle. [...] Nagyságos Uram! ez ugyan tőlem nagy vakmerőség, hogy erre Nagyságodat ösztönözni bátorkodom; de esmérvén Nagyságodnak dicső nemzete boldogithatásában való költséges fáradhatatlanságát bátorkodom Nagyságodnak ez iránt esedezni mind azért, hogyha Nagyságod praefectus urnák lezendő Írásával nem késik, ugy az uj theatrum két hét alatt feláll; mind pedig azért,, hogy eszerint féláron megkapjuk a játszó szint, ha csikkót fogunk elejibe.²⁰

Az már Wesselényi realitásérzékét tükrözi, hogy az ügy érdekében, hálózatelméleti értelemben vett „gyenge kapcsolatként”, a zsibói híres ménes egyik csikója hamarosan meg is érkezik Miskolcra...

1803-tól Szeged és Marosvásárhely irányába bővült Wesselényi társulatának útvonala, Marosvásárhelyen 1808-ig rendszeresen játszanak, Wesselényi 1809-ben

²⁰ Miskolczy György levele Wesselényihez, 1801. május 31. = WESSELÉNYI, i. m., 62.

bekövetkezett halála után pedig (1815 és 1819 között) itt jutottak állandó játszási lehetőséghez a Kolozsváron játszóhely nélkül maradt színészek. Mindez annak is köszönhető, hogy Wesselényi nagyon hamar felismerte, hogy Marosvásárhelynek – Kolozsvár és Debrecen mellett – stratégiai szerepe lehet az erdélyi színjátszás helyzetének stabilizálásában és az anyanyelvű színházi kultúra állandósításában. Épp ezért a mecénás már nem személyes kapcsolatok és privát kapcsolatháló kiépítésében, hanem olyan hálózati modulok létrehozásában gondolkodott, amelyekben a kapcsolatok erősebbek, bár az egyes modulok egymás között kevesebb kapcsolattal rendelkeznek: Marosvásárhelyen a Királyi Tábla kancellistái, jurátusai, hivatalnokai, valamint a helyi nemesség révén állandó és igényes közönség jöhetett létre, így Wesselényi itt helyi színházi bizottság létrehozása mellett döntött, melynek tagjai a város befolyásos emberei, bírók, tanácsstagok, rendőrfelügyelők, nemesek közül kerültek ki. Szegeden ugyanakkor a városi tanács tagjaival folytatott levelezést, de ugyanakkor megkereste és biztosul kérte fel azt a Vedres István földmérőt, akinek *A haza szeretete; avagy Nemes Szeged Várossának a törököktől való el vétele* című vitézi játékát búcsúelőadásként mutatta be az erdélyi társulat 1803. október 3-án, és aki 1790-ben Bécsben jelentette meg *A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafiúi elmélkedések* című röpiratát.

Ugyanakkor Wesselényi színházi tevékenysége és levelezése arra is bőséggel szolgáltat példákat, hogy az egyes városban hálózati csomópontnak, a rendszer működése felől pedig összekötőnek tekintett személy hiánya vagy helytelen kiválasztása megghiúsítja a hálózaton belüli kommunikációt, illetve magát a rendszer működését is veszélyezteti. Megghiúsult például a brassói vendégszereplés terve, mivel a városi tanács „ad acta” süllyeszti el levelét, még akkor is, ha amúgy a technikai feltételek adottak voltak. Azon túlmenően, hogy az akkor még szász többségű városban folyamatos volt a német nyelvű színjátszás, a kudarchoz az is hozzájárult, hogy Wesselényinek Brassóban nem volt helyi képviselője, befolyásos embere, csupán Teleki Mihály fordult levélben a brassói tanácshoz, majd júliusban személyesen Wesselényi is.²¹

Ennél is kirívóbb példa Szamosújvár esete, ahol volt a színház ügye iránt elkötelezett, a helyi közösségben elismert polgár, Gorove László személyében, a különböző magyar társulatok által játszott *Az érdemes kalmár* és a *Jetzid és Hábá* című darabok szerzője, akit városában elsősorban mint kereskedőt ismertek. Kü-

21 FERENCZI, i. m., 216.

lön érdekesség, hogy bár drámáinak bemutatását épp Wesselényi kezdeményezte, amikor 1807-ben felmerült egy szamosújvári vendéjáték lehetősége, Gorove lényegében elutasította az ügy képviselőjét, olyan kifogásokra hivatkozva, mint a konzervatív városi polgárság közönye vagy épp ellenállása, saját irigyei stb.:

Mert itten nem kevesen találhatnak olyan régi világbéli emberek, a kiknek kevés Ízlések vagyon a theatrumhoz, félek tehát, hogy ellenkezői ne talál-
tassanak ezen jó czélnek. [...] Sokkal fogatosabb leszen, ha Nagyságod maga ir, mert sokan olyan gyávák, hogy engem gondolnak a theatrom koholójának lenni, és mivel sok irigyeim vágnak, nem csuda, ha ellene szegzik magokat. – A dolog időt kíván, tehát maradjon jövő esztendőre, talám addig más subjectumok is fognak mind a communitásba, mind a magistratusba belépni.²²

Wesselényi gyakorlatának az is része volt, hogy az egyes városokban több levelezőpartnere és megbízottja is volt: Nagyváradon először Beöthy László alispán a megbízott, majd Rhédey Lajos, Miskolcon Miskolczy György szolgabíró és Szrógh Sámuel prókátor, szolgabíró, Marosvásárhelyen pedig Teleki Mihály, az Erdélyi Nyelvvelő Társaság egyik vezetője és Székely Mihály, a színházi bizottság tagja. A legtöbb esetben ez nem vezetett súrlódásokhoz, nem úgy, mint az 1807-es pesti vendéjáték idején, amikor a társaság felügyeletére Wesselényi Darvas Ferencet kérte fel, akit távollétei alatt Mérey Sándor királyi kamarás helyettesített. Darvas nehezményezte, hogy Wesselényi bevonta a társulat ügyeinek intézésébe Rehák József ügyvédet, mivel egyrészt szükségesnek tartotta egy jogi képzettségű személy közreműködését, másrészt pedig Rehák a híres magyar színész, Moór Anna férje volt, aki 1807-ben újbóli színpadra lépésével segítette a társulatot. Darvas sértődöttségéről Méreyhez küldött levele tanúskodik:

Lelkem Ötsém s Barátom. Vettem Leveledet s f. .J én Báró Vesselényinek egyenessen meg írom, hogy az Rehák Uramnak tett requisitioját s plenipotenziasát úgy veszem mint az rendeléseimmal való meg nem elégedést s azért én semmi super Inspectioban is nem avatom tovább magamat. Lássá a Báró mit fog az két Sógorral nyerni.²³

22 Gorove László levele Wesselényihez, 1807. június 10. = WESSELÉNYI, *i. m.*, 124.

23 Darvas Ferenc levele Mérey Sándornak, 1807. december 6. Id. WESSELÉNYI, *i. m.*, 225.

Id. Wesselényi Miklós személyében tehát nem egy közember fordult segítségért vagy kért, kunyerált gesztusokat, hanem egy köztisztelőben álló erdélyi arisztokrata, aki mindezek mellett országgyűlési megbízatására is hivatkozhatott. A testületek mellett Wesselényi helyenként neves értelmiségieket vagy hazafias érzelmű nemeseket is megszólított, alkalmanként pedig igénybe vette rokoni kapcsolatait is. Ezáltal pedig létrejött az arisztokrata párfogásnak az a rendszere, amiben az erdélyi színjátszás társadalmi háttere leginkább különbözik a magyarországitól, és ami egyben működésének legfontosabb garanciája is volt. A Kelemen László által vezetett magyarországi társulat épp azért ment csődbe és bomlott fel, mert mögöttük nem létezett egy ilyen, hálózatosan szervezett támogatói réteg.²⁴

²⁴ Lásd KERÉNYI, *Az erdélyi és a magyarországi...*, i. m., 5–10.